

Received: 2024/11/23

Accepted: 2025/3/17

from 175 to 195

Fakhr Ali Mahdi

Golizadeh

PhD Student, Islamic Studies
Department, Urmia Branch,
Islamic Azad University, Urmia,
Iran.
mehdigolizadeh419@gmail.com

Dr. Sadra Alipour

Assistant Professor, Islamic Studies
Department, Maku Branch,
Islamic Azad University, Maku,
Iran. (Corresponding Author)
dr.sadralipour@gmail.com

Dr. Reza Mirzaei

Assistant Professor, Islamic Studies
Department, Urmia Branch,
Islamic Azad University, Urmia,
Iran.
mirzaie1031@yahoo.com

Keywords:

Public Supervision, Nahj al-Balagha, Educational Functions, Enjoining Good, Forbidding Wrong.

The Educational Functions of Public Supervision from the Perspective of Nahj al-Balagha

Abstract

This research aims to examine the educational functions of public supervision (enjoining good and forbidding wrong) from the perspective of Nahj al-Balagha. The present study seeks to answer the following questions: 1- What is the insight of Nahj al-Balagha regarding public supervision? 2- What are the educational functions of public supervision? 3- What are the obstacles to the successful implementation of public supervision? The research method is based on the analysis of classified data from Nahj al-Balagha. In this process, the commentaries found in the interpretations of Nahj al-Balagha determine the orientation of the analyses. The results of the research indicate that public supervision in Nahj al-Balagha goes beyond an individual duty and is a continuous jihad and a heartfelt action rooted in faith and ethics. The educational functions of public supervision are divided into two general categories: material and spiritual. In the material domain, this duty helps to prevent crime, improve living conditions, and enhance security and peace. On the spiritual level, it strengthens faith, educates the self, and fosters individual character development. Additionally, public supervision plays a significant role in promoting collective welfare and reinforcing social justice. However, the successful implementation of public supervision faces challenges such as lack of awareness, incorrect methods, resistance from the audience, economic problems, and inefficiency of social structures. To address these obstacles, suggestions such as promoting a culture of acceptance of criticism, teaching communication skills, strengthening support structures, and intersectoral cooperation have been presented. Ultimately, this research shows that public supervision is a powerful tool for societal reform and improving individuals' quality of life. By accurately understanding the functions and obstacles to the implementation of this duty, we can move towards creating a healthier and more dynamic society.

کارکردهای تربیتی موضوع نظارت همگانی از دیدگاه نهج البلاغه

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۹/۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۷

از صفحه ۱۷۵ تا صفحه ۱۹۵

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی کارکردهای تربیتی نظارت همگانی (امربه معروف و نهی ازمنکر) از دیدگاه نهج البلاغه انجام شده است. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش‌ها است: ۱. بینش نهج البلاغه درباره‌ی نظارت همگانی چیست؟ ۲. کارکردهای تربیتی نظارت همگانی کدام‌اند؟ ۳. چه موانعی بر سر راه اجرای موفق نظارت همگانی وجود دارد؟ روش پژوهش بر مبنای تحلیل داده‌های طبقه‌بندی شده از نهج البلاغه است. در این مسیر، شروحي که در تفاسیر نهج البلاغه آمده است، جهت‌گیری تحلیل‌ها را مشخص می‌کنند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که نظارت همگانی در نهج البلاغه فراتر از یک وظیفه‌ی فردی، یک جهاد مستمر و کنشی قلبی است که ریشه در ایمان و اخلاق دارد. کارکردهای تربیتی نظارت همگانی به دو دسته کلی مادی و معنوی تقسیم می‌شود. در حوزه‌ی مادی، این فریضه به پیشگیری از جرم، بهبود محیط زندگی و افزایش امنیت و آرامش کمک می‌کند. در سطح معنوی نیز به تقویت ایمان، تعلیم نفس و رشد شخصیت فردی می‌انجامد؛ همچنین نظارت همگانی در تقویت خیر جمعی و تقویت عدالت اجتماعی نقش بسزایی دارد. باین حال، اجرای موفق نظارت همگانی با چالش‌هایی همچون ناآگاهی، روش‌های نادرست، مقاومت مخاطبان، مشکلات اقتصادی و ناکارآمدی ساختارهای اجتماعی روبرو است. برای رفع این موانع، پیشنهادهایی همچون ترویج فرهنگ نقدپذیری، آموزش مهارت‌های ارتباطی، تقویت ساختارهای حمایتی و همکاری بین‌بخشی ارائه شده است. در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که نظارت همگانی ابزار قدرتمندی برای اصلاح جامعه و ارتقای سطح زندگی افراد است. با شناخت دقیق کارکردها و موانع اجرای این فریضه می‌توان به سوی ایجاد جامعه‌ای سالم‌تر و پویاتر حرکت کرد.

فخر علی مهدی قلی‌زاده

دانشجوی دکتری گروه معارف اسلامی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران.
mehdigolizadeh419@gmail.com

دکتر صدرا علی‌پور

استادیار گروه معارف اسلامی، واحد ماکو، دانشگاه آزاد اسلامی، ماکو، ایران (نویسنده‌ی مسئول).
dr.sadrailipour@gmail.com

دکتر رضا میرزایی

استادیار گروه معارف اسلامی، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران.
mirzaie1031@yahoo.com

واژگان کلیدی:

نظارت همگانی، نهج البلاغه، کارکردهای تربیتی، امر به معروف، نهی ازمنکر.

تربیت فرایندی پیچیده و چندوجهی است که هم جنبه‌های فردی و هم اجتماعی را در بر می‌گیرد. هیچ فردی نمی‌تواند به‌طور مستقل و جدا از اجتماع به رشد و توسعه‌ی خود پردازد؛ زیرا کنش‌ها و واکنش‌های اجتماعی به‌طور مستقیم بر شکل‌گیری شخصیت و رفتار فرد تأثیر می‌گذارند. همسو با آن، مفهوم نظارت همگانی به‌عنوان یک کنش اجتماعی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. نظارت همگانی به معنای مشارکت فعال افراد جامعه در نظارت بر رفتار یکدیگر و ارتقای سطح عمومی اخلاق و قانون‌مداری است. این فرایند نه تنها به حفظ نظم و امنیت اجتماعی کمک می‌کند، بلکه می‌تواند کارکردهای تربیتی مؤثری نیز داشته باشد؛ به‌عبارت‌دیگر، نظارت همگانی می‌تواند به‌عنوان یک سازوکار خوداصلاحی اجتماعی عمل کند و باعث ارتقای سطح آگاهی و مسئولیت‌پذیری افراد جامعه شود. البته شایان ذکر است که نظارت همگانی باید با رعایت اصول اخلاقی و حقوقی و به دور از هرگونه غرض‌ورزی انجام شود تا به نتایج مطلوب دست یابد. گفتنی است، نظارت همگانی بر دو اصل بنیادین استوار است: زیست اجتماعی انسان و مسئولیت‌پذیری.

انسان به‌عنوان موجودی اجتماعی، از بدو پیدایش در قالب جوامع و گروه‌های اجتماعی سازمان‌یافته است. این ماهیت اجتماعی که ریشه در فطرت انسانی دارد، در قرآن کریم نیز به‌صراحت بیان شده است. همان‌طور که شهید مطهری (۱۳۷۲، ص ۱۶) با استناد به آیه‌ی ۱۳ سوره‌ی حجرات بیان می‌کند، خداوند انسان‌ها را به‌صورت گروه‌ها و قبایل آفریده است تا یکدیگر را بشناسند و تعامل داشته باشند: «إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْتَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (حجرات: ۱۳). این ماهیت اجتماعی به ایجاد روابط پیچیده‌ای میان افراد یک جامعه منجر می‌گردد که برای تنظیم و مدیریت آن‌ها، نیاز به ساختاری مدیریتی به نام حکومت احساس می‌شود. حضرت علی (ع) در این باره دیدگاه‌های ارزشمندی ارائه کرده‌اند. ایشان ضمن تأکید بر ضرورت حکومت، به رابطه‌ی متقابل حاکم و مردم نیز توجه ویژه داشته‌اند. در خطبه‌ی ۴۰ نهج‌البلاغه، حضرت علی (ع) با بیان جمله‌ی «لا بُدَّ لِلنَّاسِ مِنْ أَمِيرٍ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ص ۹۲)، بر این نکته تأکید می‌کنند که جامعه به هر شکلی، به یک حاکم نیاز دارد، حتی اگر آن حاکم فاسد باشد. این بیان نشان‌دهنده‌ی اهمیت وجود یک نظام مدیریتی برای حفظ نظم و امنیت در جامعه است؛ اما حضرت علی (ع) به این نکته نیز اشاره دارند که رابطه‌ی حاکم و مردم رابطه‌ای یک‌طرفه نیست، بلکه رابطه‌ی دوطرفه و مبتنی بر حقوق و تکالیف متقابل است. ایشان در خطبه‌ی ۲۱۶ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «فَقَدْ جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِيَ عَلَيْكُمْ حَقًّا يَوْلَاهُ أَمْرِكُمْ، وَ لَكُمْ عَلَى مَنْ أَحَقُّ مِنْهُ الَّذِي لِيَ عَلَيْكُمْ» (همان، ص ۴۴۰). این بدان معناست که خداوند بر من حق دارد که بر شما حکومت کنم و شما نیز حقی بر من دارید که مانند حق من بر شماست.

مفهوم «مسئولیت‌پذیری»، به‌عنوان یکی از ارکان اساسی زندگی اجتماعی انسان، در طول تاریخ مورد توجه اندیشمندان و فیلسوفان قرار گرفته است. دهخدا (۱۳۷۳، ج ۳۸، ص ۴۴۸) مسئولیت

را به معنای ضمانت و تعهد تعریف می‌کند و بر این نکته تأکید دارد که هرگاه فردی متعهد به انجام کاری می‌شود، در واقع مسئولیت آن کار را پذیرفته است. مسئولیت‌پذیری به‌عنوان یک مفهوم فراگیر، در همه‌ی ابعاد زندگی انسان از جمله خانواده، جامعه و ارتباط با خالق نقش ایفا می‌کند. بی‌توجهی به مسئولیت‌ها می‌تواند به گسست روابط اجتماعی و اخلاقی منجر شود. در اندیشه‌ی اسلامی، مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی جایگاه ویژه‌ای دارد. این مفهوم به معنای توجه به منافع جمعی و احساس تعهد نسبت به جامعه است. پیامبر اسلام (ص) در حدیثی، افرادی را که نسبت به مشکلات جامعه بی‌تفاوت هستند، از دایره‌ی اسلام خارج می‌داند: «مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۶۳). این حدیث نشان می‌دهد که اسلام بر اهمیت مشارکت فعال افراد در جامعه و احساس مسئولیت نسبت به هم‌نوعان تأکید فراوان دارد. امیرالمؤمنین علی (ع) نیز در خطبه‌ی ۱۶۸ نهج‌البلاغه، دایره‌ی مسئولیت‌پذیری را بسیار گسترده توصیف کرده و بر مسئولیت حاکمان در برابر همه‌ی موجودات از جمله انسان‌ها، زمین و حیوانات تأکید نموده است: «اتَّقُوا اللَّهَ فِي عِبَادِهِ وَبِلَادِهِ فَإِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ حَتَّىٰ عَنِ الْبَقَاعِ وَ الْبِهَائِمِ» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ص ۳۲۰)؛ پس مسئولیت‌پذیری به‌عنوان عامل مهمی در شکل‌دهی روابط انسان با خالق، جامعه، طبیعت و خود مطرح می‌شود. میزان مسئولیت‌پذیری افراد، به‌طور مستقیم بر کیفیت زندگی فردی و اجتماعی و همچنین توسعه و پایداری جوامع تأثیرگذار است. مسئولیت‌پذیری نه تنها به معنای عمل به وظایف فردی است، بلکه شامل مشارکت فعال در جامعه، حفظ محیط‌زیست و ارتقای خود نیز می‌گردد. جوامعی که افراد مسئولیت‌پذیر دارند، به‌طور معمول پویاتر، توسعه‌یافته‌تر و پایدارتر هستند.

مفهوم خیرخواهی، به‌عنوان یک ارزش اخلاقی و اجتماعی، در تقاطع سه مفهوم مهم زیست اجتماعی انسان، مسئولیت‌پذیری فردی و نظارت همگانی قرار می‌گیرد. زیست اجتماعی انسان به‌عنوان یک واقعیت انکارناپذیر، انسان را به‌عنوان عضوی از جامعه مطرح می‌کند که در تعامل با دیگران زندگی می‌کند. مسئولیت‌پذیری نیز به‌عنوان وجهی از این زیست اجتماعی، افراد را ملزم می‌سازد تا نسبت به جامعه و هم‌نوعان خود احساس مسئولیت کنند. هم‌سو با آن، خیرخواهی به‌عنوان نمود عینی مسئولیت‌پذیری اجتماعی، افراد را به انجام اعمالی ترغیب می‌کند که به نفع جامعه و دیگران است. نظارت همگانی نیز به‌عنوان مکمل خیرخواهی، با هدف تضمین رعایت حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی افراد و نهادها، به این چرخه‌ی ارزشی می‌پیوندد. در واقع خیرخواهی، مسئولیت‌پذیری و نظارت همگانی سه ضلع یک مثلث هستند که هر یک به دیگری وابسته است و برای تحقق جامعه‌ای سالم و پویا، وجود همه‌ی آن‌ها ضروری است. اینجاست که نقش حکومت به‌وضوح مشخص می‌شود. حکومت به‌عنوان نهاد حاکم بر جامعه، مسئولیت سنگینی در ترویج و تقویت مفاهیم خیرخواهی، مسئولیت‌پذیری و نظارت همگانی دارد. یکی از مهم‌ترین راهکارها برای تحقق این امر، ایجاد بستری مناسب برای مشارکت مردم در امور حکومتی و نظارت بر عملکرد مسئولان است. با ایجاد سازوکارهای شفاف و قابل اعتماد برای نظارت مردمی می‌توان فرهنگ نظارت همگانی را در جامعه نهادینه کرد. در روایات اسلامی نیز

بر اهمیت نظارت مردم بر حاکمان تأکید شده است. حضرت علی (ع) در این باره فرموده‌اند: «وَأَمَّا حَتَّىٰ عَلَيْكُمْ فَأَلَوْقَاءُ بِالْبَيْعَةِ وَالنَّصِيحَةُ فِي الْمَشْهَدِ وَالْمَغِيبِ وَالْإِجَابَةُ حِينَ أَدْعُوكُمْ وَالطَّاعَةُ حِينَ أَمْرُكُمْ» (نهج البلاغه، خطبه‌ی ۱۳۴). این حدیث نشان می‌دهد که مردم موظف هستند به حاکم خود وفادار باشند و در عین حال، بر عملکرد او نظارت کنند. از سوی دیگر، حاکمان نیز موظف هستند به مردم خدمت کنند و از حقوق آنان دفاع نمایند.

نظارت همگانی به عنوان ابزاری کارآمد در فرایند تربیت اجتماعی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این فرایند که مبتنی بر ارزیابی، کنترل و بهبود عملکرد افراد و دستگاه‌هاست، نه تنها برای حفظ نظم و انضباط اجتماعی ضروری است، بلکه نقش مؤثری در شکل‌گیری شخصیت فردی و رشد اجتماعی افراد ایفا می‌کند. همان‌طور که احمدی (۱۳۷۶) اشاره می‌کند، نظارت همگانی نیازمند چارچوبی قانونی و مقرراتی مشخص است تا از انحراف آن جلوگیری شود. با این حال، کارکردهای تربیتی نظارت همگانی فراتر از ابعاد قانونی آن است. این فرایند می‌تواند به عنوان یک سازوکار خوداصلاحی اجتماعی عمل نماید و باعث ارتقای سطح آگاهی و مسئولیت‌پذیری افراد جامعه شود. از دیدگاه دینی نیز، همان‌طور که منصورنژاد (۱۳۷۸) اشاره می‌کند، نظارت بر اعمال انسان‌ها از سوی خداوند و فرشتگان امری بدیهی است و این نشان از اهمیت نظارت در همه‌ی سطوح زندگی انسان دارد؛ بنابراین، نظارت همگانی نه تنها یک ابزار کنترل، بلکه ابزاری تربیت است که می‌تواند به رشد فردی و اجتماعی افراد کمک شایانی کند.

هدف اصلی این پژوهش بررسی عمق‌دار کارکردهای تربیتی نظارت همگانی از دیدگاه نهج البلاغه است. به‌طور خاص، این تحقیق به دنبال پاسخ به این مفاهیم کلیدی است: ۱. بینش نهج البلاغه در نظارت همگانی؛ ۲. تحلیل کارکردهای تربیتی نظارت همگانی؛ ۳. بررسی آثار و موانع اجرای نظارت همگانی. به‌طور خلاصه، هدف این پژوهش ارائه‌ی الگوی جامعی از کارکردهای تربیتی نظارت همگانی بر اساس آموزه‌های نهج البلاغه و شناسایی راهکارهایی برای رفع موانع اجرای آن در جامعه است.

در این پژوهش، با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی، فرایند تحلیل و طبقه‌بندی اطلاعات در چند مرحله انجام می‌شود؛ نخست، با مطالعه‌ی دقیق نهج البلاغه، دیدگاه امام علی (ع) نسبت به نظارت همگانی استخراج و طبقه‌بندی خواهد شد. این مرحله به ما امکان می‌دهد تا ماهیت نظارت همگانی را از دیدگاه دینی به‌طور دقیق‌تری درک کنیم و زمینه را برای بررسی کارکردهای تربیتی آن فراهم سازیم. در مرحله بعد، با توجه به بینش امام علی (ع) در نهج البلاغه، کارکردهای تربیتی نظارت همگانی در چند گروه طبقه‌بندی خواهد شد تا تأثیر این فرایند بر تغییر رفتار به‌طور جامع‌تر بررسی شود. در نهایت، با تکیه بر آموزه‌های نهج البلاغه، زمینه‌ها و موانع اجرای نظارت همگانی در جامعه شناسایی و تحلیل خواهد شد.

۲- پیشینه‌ی پژوهش

درباره‌ی بررسی کارکردهای تربیتی موضوع نظارت همگانی از دیدگاه نهج‌البلاغه پژوهش‌های مستقلی که به‌طور خاص به این موضوع پرداخته باشند، بسیار محدود است. با این حال، سه پژوهش مرتبط وجود دارند که به مباحثی پیرامون تربیت اجتماعی، سیاسی و کلی تعلیم و تربیت از دیدگاه نهج‌البلاغه پرداخته‌اند و می‌توانند به‌عنوان پیشینه‌ای برای این تحقیق بررسی گردند. این پژوهش‌ها به شرح زیر هستند:

مرزوقی و اناری‌نژاد (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه»، با تکیه بر آموزه‌های نهج‌البلاغه به بررسی مفهوم، اهداف، اصول و روش‌های تربیت اجتماعی پرداخته‌اند. آنان با تأکید بر دیدگاه امام علی (ع) مبنی بر عضویت هر فرد در پیکره امت اسلامی و وجود حقوق متقابل میان افراد جامعه، بر اهمیت تربیت اجتماعی در ایجاد همبستگی، اهتمام به امور جامعه، رعایت عدالت و حقوق دیگران، همکاری و تعاون و برقراری روابط مهرآمیز تأکید کرده‌اند. رهنما، سبحانی‌نژاد و علیین (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تحلیلی مبانی، اصول و روش‌های تربیت سیاسی از منظر امام علی (ع) در نهج‌البلاغه»، به بررسی مبانی، اصول و روش‌های تربیت سیاسی از دیدگاه امام علی (ع) با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و تحلیل محتوا پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تربیت از دیدگاه امام علی (ع) بر نُه مبنای اصلی استوار است که شامل ابعاد مختلفی از جمله عبودیت، اعتدال، مدنیت، اندیشه‌ورزی و غیره می‌شود و درنهایت، ۷۹ روش تربیتی از آن‌ها استخراج شده است؛ همچنین هاشمی و ستایش‌فر (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «بررسی تعلیم و تربیت از دیدگاه نهج‌البلاغه»، به بررسی اصول اخلاقی و مفاهیم تعلیم و تربیت در نهج‌البلاغه با هدف شناخت این کتاب به‌منظور تربیت انسان پرداخته‌اند. این پژوهش با استفاده از روش کیفی، به تعریف مفاهیم تعلیم و تربیت، بررسی ویژگی‌های تربیتی نظام اسلامی و تحلیل دیدگاه‌های امیرالمؤمنین (ع) درباره‌ی اهداف تربیت، آداب تعلیم و تعلم و شیوه‌های تربیتی می‌پردازد.

با وجود پژوهش‌های یادشده که به ابعاد مختلف تربیت در نهج‌البلاغه پرداخته‌اند، پژوهش حاضر نوآوری‌هایی به شرح ذیل دارد: تمرکز ویژه بر موضوع «نظارت همگانی» به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای تربیت اجتماعی و سیاسی در نهج‌البلاغه، وجه تمایز اصلی این پژوهش با سایر مطالعات است. درحالی‌که پژوهش‌های پیشین به‌صورت کلی به مباحث تربیتی پرداخته‌اند، این پژوهش به‌صورت خاص به بررسی کارکردهای تربیتی این موضوع می‌پردازد و به‌دنبال پاسخ به این پرسش است که نظارت همگانی چگونه می‌تواند به تربیت افراد جامعه کمک کند.

۳- مفهوم نظارت همگانی

واژه‌ی «نظارت» ریشه در واژه‌ی «نظر» دارد و به معنای تأمل، دقت و مراقبت در انجام امور است. ابن‌منظور (۱۹۹۶، ص ۲۵۸ - ۲۵۵) نظارت را به‌عنوان عمل ناظر و مقام او و همچنین مراقبت در اجرای امور تعریف می‌کند. معین (۱۳۶۰، ج ۴، ذیل واژه‌ی نظارت) نیز بر این نکته تأکید دارد

که نظارت به معنای مراقبت در اجرای امور و حکومت کردن بر مردم است. دهخدا (۱۳۷۳، ج ۳، ذیل واژه‌ی نظارت) نیز تعاریف گسترده‌ای از نظارت ارائه کرده است که شامل نگرستن با تأمل، چشم‌اندازی، حکومت کردن و فیصله دادن دعاوی می‌شود. از دیدگاه مفهومی، نظارت فرایندی نظام‌مند است که طی آن، یک محصول، خدمت، رفتار یا برنامه با معیارهای از پیش تعیین‌شده‌ای مقایسه می‌شود. هدف از نظارت اطمینان از انطباق عملکرد با استانداردهای مدنظر و در صورت لزوم، اعمال اصلاحات است. نظارت همواره در ارتباط با برنامه‌ی مشخصی صورت می‌گیرد و به علت ماهیت نظام‌مند برنامه‌ها، نظارت نیز باید به‌صورت نظام‌مند انجام شود (فولادی و معارفی، ۱۴۰۰، ص ۸۹). نظارت همگانی^۱ به‌عنوان فرایندی اجتماعی، شامل مراقبت و مشاهده‌ای است که از سوی همه‌ی افراد جامعه و بر اساس قوانین و ارزش‌های اسلامی بر اعمال یکدیگر اعمال می‌شود. این نوع نظارت هم از سوی مردم بر دولت و هم از سوی دولت بر مردم صورت می‌گیرد. مفهوم اصلی در نظارت همگانی، تشخیص و اصلاح رفتارهایی است که با معیارهای شرعی و قانونی جامعه مغایرت دارد. این رفتارها را به‌ترتیب «منکر» و «معروف» می‌نامند. نظارت همگانی فرایندی پیچیده و چندوجهی است که شامل مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و اقدامات است (آرایی، ۱۴۰۱، ص ۶۱). برای ارزیابی اثربخشی و کارایی این فرایند به شاخص‌های مشخص و روش‌های سنجش دقیق نیاز است. تحویلی (۱۳۹۶) بر اهمیت سنجش اثربخشی و کارایی نظارت همگانی تأکید کرده است. وی معتقد است که اثربخشی نظارت همگانی بر اساس تطابق اهداف تعیین‌شده با نتایج سنجیده می‌شود، درحالی‌که کارایی آن با ارزیابی تناسب روش‌ها، ابزارها و زمان صرف‌شده با اهداف تعیین‌شده ارزیابی می‌گردد. نظارت همگانی به‌عنوان ابزاری اجتماعی، برای حفظ نظم و انضباط و همچنین ترویج ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی در جامعه استفاده می‌گردد. این فرایند مبتنی بر مشارکت فعال افراد جامعه در نظارت بر رفتار یکدیگر و ارزیابی عملکرد آنان است. در این رویکرد، هر فرد می‌تواند به‌عنوان یک ناظر عمل کند و با ارزیابی رفتار دیگران، به بهبود رفتار اجتماعی و ارتقای سطح اخلاقی جامعه کمک نماید. این نوع نظارت، به‌ویژه در جوامع اسلامی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و در آموزه‌های دینی و اخلاقی نیز مورد تأکید قرار گرفته است (Hu, et al, ۲۰۲۴).

۴- نظارت همگانی در نهج‌البلاغه

برای درک دیدگاه حضرت علی^(ع) درباره‌ی نظارت همگانی باید دانست که ایشان این کنش اجتماعی را در تعامل با کدام مفاهیم به‌کاربرده است و چه نسبتی با آن‌ها برقرار کرده است. بر اساس این می‌توان الگویی نظری میان مفهوم نظارت همگانی و مفاهیم همبسته آن ترسیم نمود.^۲ جهاد اولین و مهم‌ترین مفهومی است که نظارت همگانی در نسبت آن معنا پیدا می‌کند. «الْإِيمَانُ عَلَىٰ أَرْبَعٍ دَعَائِمٍ عَلَى الصَّبْرِ وَ الْيَقِينِ وَ الْعَدْلِ وَ الْجِهَادِ ... وَ الْجِهَادُ مِنْهُ عَلَى أَرْبَعٍ شُعَبٍ عَلَى الْأَمْرِ

1- Public Supervision

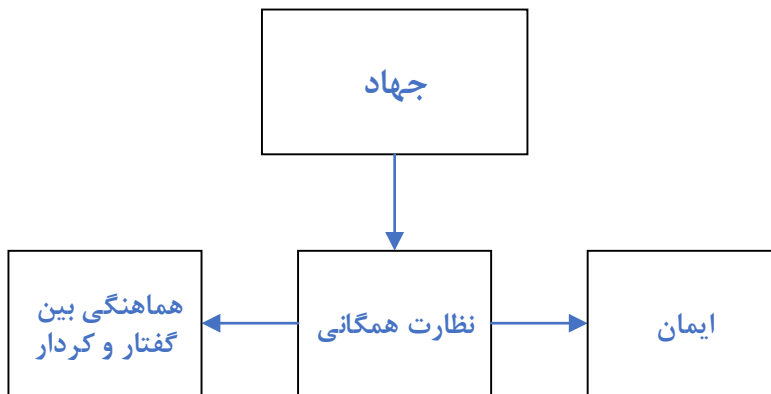
۲- پیش از این مرحله باید تأکید کرد که نظارت همگانی همان امر به معروف و نهی از منکر است.

بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الصِّدْقِ فَالْمَوَاطِنِ وَشَتَّانِ الْفَاسِقِينَ فَمَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ شَدَّ ظُهُورَ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَنْتَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ أَرْعَمَ أُنُوفَ الْكَافِرِينَ»؛ «ایمان بر چهار پایه استوار است: صبر، یقین، عدل و جهاد...؛ و جهاد نیز بر چهار پایه استوار است امر به معروف و نهی از منکر، راست گویی در هر حال و دشمنی با فاسقان؛ پس هر کس به معروف امر کند، پشتوانه‌ی نیرومند مؤمنان است و آن کس که از زشتی‌ها نهی کرد، بینی منافقان را به خاک مالید» (نهج البلاغه، نامه‌ی ۳۱)؛ پس اگر هدف محقق درک نظارت همگانی باشد، باید بداند که این کنش یکی از انواع جهاد است و جهاد یکی از بزرگ‌ترین فرایض دینی است.

امام علی^(ع) با نگرشی جامع و فراگیر، مفهوم جهاد را فراتر از نبرد نظامی تعریف می‌کنند. ایشان در نهج البلاغه، جهاد را به معنای مبارزه با نفس، شیطان و دشمنان دین تفسیر می‌نمایند و آن را به چهار بخش اصلی تقسیم می‌کنند: ۱. جهاد با نفس: مبارزه با هوای نفس و خواسته‌های دنیوی برای رسیدن به کمال انسانی؛ ۲- جهاد با زبان: امر به معروف و نهی از منکر و تبلیغ دین؛ ۳. جهاد با عمل: عمل صالح و نیکوکاری و تلاش برای بهبود جامعه؛ ۴. جهاد با سلاح: نبرد نظامی با دشمنان اسلام در صورت لزوم. تقویت روحیه‌ی مؤمنان یکی از مهم‌ترین نتایج امر به معروف است که امام علی^(ع) بر آن تأکید دارند. ایشان می‌فرمایند: «آن کس که امر به معروف کند، پشت مؤمنان را محکم ساخته» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ص ۱۷۶). این بدان معناست که امر به معروف علاوه بر اصلاح جامعه، باعث ایجاد وحدت و انسجام در میان مسلمانان می‌شود.

از این دیدگاه، نظارت همگانی کنشی قلبی و ذاتی است؛ یعنی همان‌طور که شهید جان خود را فدا می‌کند، رواج نظارت همگانی صحیح مشروط بر وجود خلوص در این نظارت است. حضرت علی^(ع) شرط رسیدن به این خلوص را هماهنگی میان گفتار و کردار می‌داند. در واقع، اگر جامعه این شرط را نداشته باشد، خود به خود امکان رسیدن به نظارت همگانی دشوار خواهد شد. ایشان در خطبه‌ی ۱۲۹ نهج البلاغه می‌فرمایند: «لعن الله الامرين بالمعروف التاركين له و الناهين عن المنكر العاملين به» (نهج البلاغه، خطبه‌ی ۱۲۹)؛ «خداوند لعنت کند کسانی را که به معروف امر می‌کنند؛ اما خود آن را ترک می‌کنند و از منکر نهی می‌کنند ولی خود مرتکب آن می‌شوند.» مردم معمولاً به رفتار دیگران بیش از سخنانشان توجه می‌کنند. به همین علت، اگر کسی به کاری امر نماید؛ اما خود آن را انجام ندهد، تأثیرگذاری سخنان او به شدت کاهش می‌یابد. حضرت علی^(ع) در خطبه‌ی ۱۷۵ نهج البلاغه، با تأکید بر اهمیت این موضوع می‌فرماید: «ای مردم، سوگند به خدا! من شما را به هیچ طاعتی وادار نمی‌کنم، مگر آن که پیش از آن، خود عمل کرده‌ام و از معصیتی شما را باز نمی‌دارم، جز آن که پیش از آن، ترک گفته‌ام» (نهج البلاغه، خطبه‌ی ۱۷۵). امام صادق^(ع) نیز بر این نکته تأکید دارند و می‌فرمایند: «با عمل خودتان مردم را به راه حق دعوت کنید» (حر عاملی، ۱۳۹۷، ج ۱۱، ص ۱۹۴)؛ پس تاکنون مشخص شد که نظارت همگانی از دیدگاه امام علی^(ع) کاری در سطح جهاد است که باید با بالاترین خلوص انجام شود؛ خلوصی که وجه عملی هم داشته باشد. ایمان مهم‌ترین شرط رسیدن به این خلوص است. ایمان مفهومی است در نسبت کامل با نظارت همگانی. حتی فردی که بخواهد بر مبنای قوانین انسانی، نظارت همگانی داشته باشد، باید

به لزوم رعایت آن قانون بدون هیچ قید و شرطی ایمان داشته باشد. کوچک‌ترین شکی نسبت به آن، نظارت همگانی را در جامعه سست خواهد کرد؛ بنابراین، درباره‌ی دستورهای الهی، ایمان بیشتر جامعه به آن‌ها لازم‌الاجراست. در نهج‌البلاغه، حضرت علی ^(ع) رابطه‌ی تنگاتنگی میان ایمان و نظارت همگانی برقرار کرده‌اند. ایشان در بسیاری از خطبه‌ها و کلمات قصار خود، این دو را در کنار هم آورده‌اند و امر به معروف و نهی از منکر را یکی از نشانه‌های ایمان راستین دانسته‌اند. در حکمت شماره‌ی ۳۷۳ نهج‌البلاغه، امام علی ^(ع) می‌فرمایند: «ای مؤمنان، هر کس تجاوزی را بنگرد و شاهد دعوت به منکری باشد و در دل آن را انکار کند، خود را از آلودگی سالم داشته است و هر کس با زبان آن را انکار نماید، پاداش آن داده خواهد شد و از اولی برتر است و آن کس که با شمشیر به انکار برخیزد تا کلام خدا بلند و گفتار ستمگران پست گردد. او را رستگاری را یافته و نور یقین در دلش تابیده است.» در این حدیث شریف، امام علی ^(ع) سه مرحله برای مقابله با منکر را بیان می‌فرمایند: ۱. انکار با قلب: یعنی نفرت از منکر و ناراحتی از دیدن آن؛ ۲. انکار با زبان: یعنی تذکر به فرد مرتکب منکر و نهی او از آن عمل؛ ۳. انکار با عمل: یعنی مبارزه با منکر به صورت عملی و با استفاده از همه‌ی ابزارهای ممکن. امام علی ^(ع) می‌فرمایند: کسی که با قلب خود منکر را انکار کند، از آلودگی آن پاک می‌شود و کسی که با زبان آن را انکار نماید، پاداش می‌گیرد و اما کسی که با شمشیر با منکر مبارزه کند، به مقام والایی دست می‌یابد و نور ایمان در قلبش تابان می‌شود؛ پس این دو تعامل دوسویه دارند. ایمان شرط نظارت همگانی است و نظارت همگانی ایمان را تقویت می‌کند.

نمودار شماره‌ی ۱. تعامل میان نظارت همگانی با مفاهیم دیگر بر اساس دیدگاه نهج‌البلاغه

باید توجه داشت که امیرالمؤمنین در نهج‌البلاغه، علاوه بر تعریف بالا از نظارت همگانی، بر یکی از وجوه فرعی آن نیز تأکید کرده است. این وجه مصلحت عمومی است. امر به معروف و نهی از منکر کاری برای مصلحت عمومی است. ایشان فرموده‌اند: «... وَالْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ مَصْلَحَةٌ لِلْعَوَامِّ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ زِدْعًا لِلْسُّقْمَاءِ...» (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۵۲). امر به معروف برای اصلاح جامعه و نهی از منکر برای بازداشتن افراد از ارتکاب منکرات، از جمله مصادیق تحقق مصلحت عامه

است؛ بنابراین، اگر در شرایطی، بیان مستقیم امر به معروف برخلاف مصلحت عمومی آن جمع باشد و یا اینکه موجبات توهین به معارف دینی را فراهم کند، بهتر است این کار به صورت غیرمستقیم و در خلوت انجام شود تا مصلحت عمومی جامعه و دین خدشه دار نگردد.

۵- کارکردهای تربیتی نظارت همگانی

نظارت همگانی به عنوان فرایندی اجتماعی می‌تواند نقشی تربیتی در شکل‌دهی رفتار و نگرش افراد و جامعه ایفا کند. این کارکردها در دو سطح فردی و اجتماعی قابل‌بررسی هستند که در ادامه، به تفصیل بیان می‌شوند.

۱-۵- کارکردهای فردی

کارکردهای تربیتی نظارت همگانی در سطح فردی، به تأثیرات آن بر رشد شخصی، خودکنترلی و تعالی اخلاقی فرد اشاره دارد. در ادامه، این کارکردها در مواردی چون پیشگیری از وقوع جرم، تقویت ایمان و تقوا و تعلیم نفس تشریح خواهند شد.

۱-۱-۵- پیشگیری از وقوع جرم

نظارت همگانی از دیرباز به عنوان ابزار قدرتمندی برای پیشگیری از جرم و کاهش آسیب‌های اجتماعی شناخته شده است. این دو مفهوم با تأکید بر مسئولیت اجتماعی افراد و تقویت تعاملات مثبت میان شهروندان، به شکل‌گیری جوامع امن‌تر و سالم‌تر کمک شایانی می‌کنند. از دیدگاه اسلام، این فریضه الهی نه تنها به حفظ نظم اجتماعی کمک می‌نماید، بلکه به رشد و تعالی فردی و اجتماعی نیز منجر می‌شود، همان‌طور که در نهج البلاغه آمده است: «وَالْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ مَصْلَحَةٌ لِلْعَوَامِّ وَ النَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ رَدْعًا لِلْسُّفَهَاءِ» (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲)؛ به عبارت دیگر، هدف از امر به معروف اصلاح رفتار و کردار عموم مردم و هدایت آنان به سوی خیر و صلاح است. از آنجاکه بیشینه‌ی جامعه را عوام تشکیل می‌دهند، تأکید بر امر به معروف در میان آنان بیش از خواص و نخبگان است؛ همچنین نهی از منکر با هدف جلوگیری از گسترش فساد و بی‌بندوباری در جامعه و بازداشتن افراد از ارتکاب اعمال ناشایست صورت می‌گیرد. ابن‌میثم بحرانی (۱۴۱۷، ج ۵، ص ۶۲۲) نیز با تأکید بر اهمیت نهی از منکر، بر لزوم جلوگیری از گسترش فساد ناشی از اعمال سفها و بی‌خردان اشاره می‌کند. یکی از ویژگی‌های برجسته‌ی این دو فریضه مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی همه‌ی افراد جامعه است. به گفته‌ی مکارم شیرازی (۱۳۸۶، ج ۱۴، ص ۸۹)، اسلام برخلاف بسیاری از نظام‌های حقوقی دیگر، همه‌ی افراد را در قبال رفتارهای خود و دیگران مسئول می‌داند؛ بدین معنا که هر فردی موظف است در صورت مشاهده‌ی عمل ناپسندی، به امر به معروف و نهی از منکر بپردازد. این امر نشان از اهمیت مشارکت همگانی در حفظ ارزش‌های اسلامی و ایجاد جامعه‌ای سالم و پویا دارد؛ یعنی امر به معروف برای اصلاح توده‌های ناآگاه و نهی از منکر برای بازداشتن بی‌خردان از زشتی‌ها واجب است. به این ترتیب، نظارت همگانی با آموزش، تذکر و

اصلاح رفتار، به ارتقای سطح آگاهی و مسئولیت‌پذیری شهروندان کمک می‌کند و از وقوع جرائم و انحرافات اجتماعی پیشگیری می‌نماید. این امر به‌ویژه در جوامع امروزی که با چالش‌های پیچیده‌ی اجتماعی مواجه هستند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. همان‌طور که زهروی و قهرمانی (۱۳۹۸) بیان می‌کنند، امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک تأسیس اجتماعی و حقوقی، با مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی پیوند می‌خورد و به‌عنوان دستگاهی برای پایش و پالایش محیط اجتماعی عمل می‌کند. این نهاد نه‌تنها در پیشگیری جامعه‌مدار که بر اصلاح محیط اجتماعی تأکید دارد، در پیشگیری رشدمدار که بر شناسایی و اصلاح عوامل خطر در افراد تأکید می‌کند، نقش بسزایی ایفا می‌نماید. از سوی دیگر، دهقانی و همکاران (۱۴۰۰) نیز بر این نکته تأکید دارند که امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند به‌عنوان مصداقی از پیشگیری اجتماعی، زمینه‌ی جرائم به‌ویژه جرائم مرتبط با شبکه‌های اجتماعی را از بین ببرد. با توجه به مبانی عقلی و منطقی این نهاد، آن را می‌توان فراتر از یک فریضه‌ی دینی، به‌عنوان ابزاری اجتماعی برای نظارت همگانی در نظر گرفت؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که نظارت همگانی یا امر به معروف و نهی از منکر، با تأکید بر نقش تربیتی و اصلاحی خود، به‌عنوان یکی از کارآمدترین ابزارهای پیشگیری اجتماعی از جرم عمل می‌کند. این نهاد با تقویت ارزش‌های اجتماعی، افزایش آگاهی عمومی و ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در افراد، می‌تواند به کاهش نرخ جرم و ارتقای امنیت اجتماعی کمک شایانی نماید.

۲-۱-۵- تقویت ایمان و تقوا

نظارت همگانی تنها به اصلاح رفتارهای ظاهری محدود نمی‌شود، بلکه تأثیرات عمیقی بر تقویت ایمان و تقوای فردی و اجتماعی دارد. همان‌گونه که مکارم شیرازی در تفسیر نمونه (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۴۰-۴۱) بیان می‌کند، هدف اصلی از امر به معروف و نهی از منکر پرورش تقوای الهی و پرهیز از گناه است؛ به‌عبارت‌دیگر، این فریضه‌ی دینی با تقویت ارتباط انسان با خدا، به رشد معنوی و اخلاقی فرد منجر می‌شود. از سوی دیگر، علامه طباطبایی در تفسیر المیزان (ج ۳، ص ۵۷۷) بر نقش نظارت همگانی در حفظ و تقویت ارزش‌های دینی در جامعه تأکید می‌کند. وی معتقد است که امر به معروف و نهی از منکر، با ایجاد جامعه‌ای صالح و متعهد، به حفظ علم و عمل صالح کمک می‌نماید و از انحراف افراد جلوگیری می‌کند؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که نظارت همگانی فراتر از یک وظیفه‌ی اجتماعی، یک فریضه‌ی دینی است که با تقویت ایمان و تقوا، به ارتقای سطح معنوی جامعه کمک می‌نماید. این امر به‌نوبه‌ی خود به ایجاد جامعه‌ای سالم، امن و پویا منجر می‌شود.

۳-۱-۵- تعلیم نفس

خودسازی و اصلاح رفتار فردیکلیدی برای ایجاد جامعه‌ای سالم است. این فرایند که به‌عنوان نظارت همگانی شناخته می‌گردد، نه‌تنها به ارتقای اخلاق فردی کمک می‌کند، بلکه به بهبود کل جامعه نیز منجر می‌شود. از دیدگاه اسلام، امر به معروف و نهی از منکر، به‌عنوان دو رکن اساسی

نظارت همگانی، نه تنها به حفظ نظم اجتماعی کمک می‌نماید، بلکه به رشد و تعالی فردی نیز منجر می‌گردد، همان‌طور که در نهج‌البلاغه آمده است: «مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَلْيَبْدَأْ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ وَلْيَكُنْ تَأْدِيبُهُ بِسَيْرَتِهِ قَبْلَ تَأْدِيبِهِ بِلِسَانِهِ وَ مَعْلَمُ نَفْسِهِ وَ مُؤَدِّبُهَا أَحَقُّ بِالْإِجْلَالِ مِنْ مُعَلِّمِ النَّاسِ وَ مُؤَدِّبِهِمْ» (نهج‌البلاغه حکمت (۷۳). حضرت علی (ع) در این کلام، به‌وضوح بر این نکته تأکید دارند که هرکسی که می‌خواهد دیگران را به راه راست هدایت کند، نخست باید خود را اصلاح نماید؛ به‌عبارت‌دیگر، تعلیم نفس و رشد شخصیت پیش‌نیاز مؤثر بودن در امر به معروف و نهی از منکر است. در روایت دیگری نیز حضرت علی (ع) می‌فرمایند: «کیف یصلح غیره من لا یصلح نفسه» (تمیمی آمدی، ۳۷۸ حدیث ۶۹۹۵). این حدیث شریف، به‌وضوح بیان می‌کند که کسی که خود را اصلاح نکرده است، نمی‌تواند دیگری را اصلاح نماید؛ همچنین در جای دیگری از نهج‌البلاغه، حضرت علی (ع) می‌فرمایند: «و انْهَوْا غَیْرَکُمْ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ تَنَاهَوْا عَنْهُ فَإِنَّمَا أَمْرُكُمْ بِالنَّهْيِ بَعْدَ التَّنَاهِي» (نهج‌البلاغه، خطبه‌ی ۱۰۵). وظیفه‌ی اصلی مردم در اصلاح جامعه دو بخش دارد: اول، ارتقای سطح آگاهی و دانش است؛ زیرا جهل ریشه‌ی بسیاری از مشکلات است. دوم، عمل به دستورهای الهی و انجام وظیفه‌ی امر به معروف و نهی از منکر است که بر دوش همه‌ی افراد جامعه سنگینی می‌کند. در مقابل، حکومت نیز وظایفی بر عهده دارد. با انجام وظایف متقابل توسط مردم و حکومت، سعادت جامعه تضمین می‌شود؛ اما در این میان، نکته‌ی قابل‌تأملی در سخنان امام علی (ع) وجود دارد که بسیاری از مفسران نهج‌البلاغه به آن پرداخته‌اند. امام (ع) می‌فرمایند: «شما تنها پس از خودداری از منکرات، به نهی از منکر دیگران مأمور شده‌اید.» برخی مفسران مانند ابن‌ابی‌الحدید این جمله را به معنای تقدم زمانی امر به خودداری از منکر بر نهی از منکر می‌داند (ابن‌ابی‌الحدید، بی‌تا، ۷، ۱۷۰)؛ اما مرحوم شارح خویی این تفسیر را چندان دقیق نمی‌داند و معتقد است، منظور امام (ع) تأکید بر اهمیت خودسازی پیش از اصلاح دیگران است؛ به‌عبارت‌دیگر، هر دو وظیفه، یعنی خودداری از منکر و نهی از منکر، بر عهده‌ی انسان است؛ اما خودسازی و اصلاح نفس گامی ضروری‌تر و اساسی‌تر برای اصلاح جامعه محسوب می‌شود (خویی، ۱۴۰۰، ج ۷، ص ۲۵۱). این فراز از کلام حضرت بر اهمیت اصلاح نفس پیش از اصلاح دیگران تأکید می‌کند. در واقع، نظارت همگانی با ایجاد فرصتی برای خودسازی و رشد شخصیت، به افراد کمک می‌نماید تا به الگوهای مناسبی برای دیگران تبدیل شوند و در نتیجه، به ارتقای سطح اخلاقی جامعه کمک کنند.

۵-۲- کارکردهای اجتماعی

کارکردهای تربیتی نظارت همگانی در سطح اجتماعی، به تأثیرات آن بر انسجام اجتماعی، ترویج همکاری و کاهش آسیب‌های اجتماعی می‌پردازد. این کارکردها در مواردی چون افزایش امنیت و آرامش، بهبود سلامت محیط، تقویت خیر جمعی و تقویت عدالت اجتماعی در ادامه تشریح خواهند شد.

۵-۲-۱- افزایش امنیت و آرامش

در طول تاریخ، اندیشمندان و قانون‌گذاران همواره بر اهمیت نظارت همگانی در حفظ امنیت و آرامش جوامع تأکید داشته‌اند. این نهاد اجتماعی با تقویت پیوندهای اجتماعی و افزایش مشارکت شهروندان، به ایجاد محیطی امن و پایدار کمک می‌کند. از دیدگاه اسلام، امر به معروف و نهی از منکر، به عنوان دو رکن اساسی نظارت همگانی، در حفظ نظم اجتماعی و پیشگیری از جرم نقش محوری دارند، همان‌طور که در نهج‌البلاغه آمده است: «مَنْ عَبَدَ اللَّهَ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ غَضِبُوا لِلَّهِ جَيْنَ عَصِي فِي أَرْضِهِ وَ ذَهَبَ بِحَقِّهِ فَصَرَبَ الْجَوْرَ سُرَادِقَهُ عَلَى الْبِرِّ وَ الْفَاجِرِ وَ الْمُقِيمِ وَ الطَّاعِينَ فَلَا مَعْرُوفٌ يَسْتَرَاخُ إِلَيْهِ وَ لَا مُنْكَرٌ يَتَنَاهَى عَنْهُ» (نهج‌البلاغه، نامه‌ی ۳۸) «از بنده‌ی خدا، علی امیرمؤمنان، به مردمی که برای خدا به خشم آمدند، آن هنگام که دیگران خدا را در زمین نافرمانی و حق او را نابود کردند؛ پس ستم خیمه خود را بر سر نیک و بد و مسافر و حاضر و بر همگان بر افراشت. نه معروفی ماند که در پناه آن آرامش یابد و نه کسی از زشتی‌ها نهی می‌کرد.» ابن‌ابی‌الحدید در شرح این بخش، ضمن تأیید نظر امام، به رویدادهای پس از عثمان اشاره می‌کند و بیان می‌دارد که بی‌توجهی به امر به معروف و نهی از منکر در آن دوره، به گسترش فساد و درنهایت، به قتل عثمان انجامید. وی با تحلیل دقیق وقایع نشان می‌دهد که اگر مردم به وظیفه‌ی امر به معروف و نهی از منکر خود عمل می‌کردند، شاید از وقوع چنین حادثه‌ای جلوگیری می‌شد (ابن‌ابی‌الحدید، بی‌تا، ج ۱۶، ص ۱۵۷). در این نامه، امام علی (ع) به‌وضوح بر این نکته تأکید دارند که در جامعه‌ای که امر به معروف و نهی از منکر رواج نداشته باشد، ستم و بی‌عدالتی گسترش می‌یابد و امنیت و آرامش از بین می‌رود. درواقع، نظارت همگانی با ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در افراد و تقویت روحیه‌ی مشارکت اجتماعی، به کاهش جرم و جنایت و افزایش احساس امنیت در جامعه کمک می‌کند؛ ازاین‌رو، می‌توان گفت که نظارت همگانی نه تنها وظیفه‌ای دینی و اخلاقی، بلکه یک ضرورت اجتماعی برای ایجاد جامعه‌ای امن و آرام است.

۵-۲-۲- بهبود سلامت محیط

نظارت همگانی فراتر از یک وظیفه‌ی اجتماعی، به‌عنوان ابزاری قدرتمند در ارتقای سلامت محیط زندگی ایفای نقش می‌کند. این کنش اجتماعی، با تقویت حس مسئولیت‌پذیری فردی و جمعی، به بهبود کیفیت زندگی و ایجاد محیطی سالم‌تر کمک شایانی می‌نماید. از دیدگاه اسلام، امر به معروف و نهی از منکر، به‌عنوان دو رکن اساسی نظارت همگانی، در حفظ سلامت جامعه و ارتقای ارزش‌های اخلاقی نقش محوری دارند. در حکمت ۳۷۳ نهج‌البلاغه آمده است: «أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ إِنَّهُ مَنْ رَأَى عُدْوَانًا يَعْمَلُ بِهِ وَ مُنْكَرًا يَدْعَى إِلَيْهِ فَأَنْكَرَهُ بِقَلْبِهِ فَقَدْ سَلِمَ وَبِرٍّ وَ مَنْ أَنْكَرَهُ بِلِسَانِهِ فَقَدْ أَجَرَ وَهُوَ أَفْضَلُ مِنْ صَاحِبِهِ وَ مَنْ أَنْكَرَهُ بِالسَّيْفِ لَتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَ كَلِمَةُ الظَّالِمِينَ هِيَ السُّفْلَى فَذَلِكَ الَّذِي أَصَابَ سَبِيلَ الْهُدَى وَقَامَ عَلَى الطَّرِيقِ وَتَوَرَّ فِي قَلْبِهِ الْيَقِينُ» ابن‌میثم بحرانی در تفسیر این حدیث، به علل ذکر نکردن پاداش برای کسی می‌پردازد که صرفاً در دل خود منکر را انکار می‌کند. وی معتقد است که هدف اصلی از انکار منکر برطرف کردن آن است

و انکار قلبی تأثیر مستقیمی در از بین بردن منکر ندارد؛ از این رو، پاداش مشخصی برای آن ذکر نشده است (ابن میثم بحرانی، ۱۴۱۷، ج ۵، ص ۷۲۵). این حدیث شریف بر اهمیت مقابله با هرگونه عمل زشت و ناپسند تأکید دارد و بیان می‌کند که حتی انکار قلبی یک منکر، فرد را از آلودگی پاک می‌نماید؛ اما بالاترین مرتبه مقابله‌ی عملی با منکر است تا کلمه‌ی خدا بر همه چیز غلبه پیدا کند. همسو با آن، نظارت همگانی با تشویق افراد به مقابله با ناهنجاری‌های اجتماعی، از جمله آلودگی محیط‌زیست، تخریب منابع طبیعی و رفتارهای ضداجتماعی، به ارتقای سلامت محیط زندگی و ایجاد جامعه‌ای سالم‌تر کمک می‌نماید؛ به عبارت دیگر، با تقویت روحیه‌ی مسئولیت‌پذیری و مشارکت اجتماعی می‌توان از طریق نظارت همگانی به محیطی دست یافت که در آن، حقوق همه‌ی افراد و نسل‌های آینده مورد احترام قرار گیرد. همان‌گونه که مغربی (۱۳۸۸) اشاره می‌کند، اسلام به‌عنوان یک دین جامع، اصول و مبانی ارزشمندی را برای حفظ محیط ارائه کرده است. این اصول بر عدالت در بهره‌برداری از منابع طبیعی، پایداری توسعه و حفظ تعادل اکولوژیکی تأکید دارند. باین‌حال، باباییان و باباییان (۱۴۰۱) به این نکته‌ی مهم اشاره می‌کنند که صرف وجود اصول و قوانین دینی برای سلامت حفظ محیط کافی نیست، بلکه نهادینه شدن این اصول در رفتار و اندیشه‌ی افراد جامعه مهم‌ترین عامل است. در واقع، کاهش تعهدات دینی و فاصله گرفتن از آموزه‌های اخلاقی یکی از علل اصلی بی‌توجهی به محیط است. همسو با آن می‌توان گفت که نظارت همگانی یا امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان ابزاری تربیتی، نقش بسیار مهمی در حفظ محیط و سلامت آن ایفا می‌کند.

۵-۲-۳- تقویت خیر جمعی

برای ایجاد تغییرات مثبت در جامعه، هر فرد باید نقش فعال خود را ایفا نماید. نظارت همگانی فرایندی است که به افراد این امکان را می‌دهد تا در بهبود محیط اجتماعی خود مشارکت کنند، همان‌طور که در نهج البلاغه آمده است: «أَوْصِيكُمْ وَ جَمِيعَ وَ لَدِي وَ أَهْلِي وَ مَنْ بَلَغَهُ كِتَابِي بِتَقْوَى اللَّهِ وَ نَظْمِ أَمْرِكُمْ وَ صَلَاحِ ذَاتِ بَيْنِكُمْ». حضرت علی (ع) در این وصیت‌نامه، بر اهمیت اصلاح ذات‌البین و ایجاد روابط اجتماعی سالم تأکید فراوانی دارند. ایشان می‌فرمایند: «فَأِنِّي سَمِعْتُ جَدَّكَمَا (صلى الله عليه وآله) يَقُولُ: صَلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ أَفْضَلُ مِنْ عَامَّةِ الصَّلَاةِ وَ الصِّيَامِ» (نهج البلاغه، نامه‌ی ۴۷) این حدیث شریف به روشنی نشان می‌دهد که اصلاح روابط میان افراد جامعه از بسیاری از عبادات فردی مهم‌تر است. در واقع، نظارت همگانی عملیاتی کردن همین توصیه‌ی ارزشمند است. با نظارت همگانی، افراد جامعه احساس مسئولیت بیشتری نسبت به یکدیگر دارند و برای رفع مشکلات و بهبود شرایط اجتماعی تلاش می‌کنند. این امر به تقویت روحیه‌ی تعاون و همدلی در جامعه کمک می‌نماید و در نتیجه، به ایجاد محیطی امن و آرام منجر می‌شود؛ همچنین با ترویج ارزش‌های اخلاقی همچون صداقت، عدالت و نیکوکاری، نظارت همگانی، به ارتقای سطح اخلاقی جامعه و تقویت اندیشه نیک در میان افراد کمک می‌کند، همان‌طور که حضرت علی (ع) می‌فرمایند: «لَا تَتْرَكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ قِيَوْلَى عَلَيْكُمْ شِرَارُكُمْ». این هشدار جدی

نشان می‌دهد که ترک امر به معروف و نهی از منکر عواقب بسیار وخیمی برای جامعه خواهد داشت و می‌تواند به تسلط افراد فاسد بر جامعه منجر شود؛ در نتیجه، می‌توان گفت که نظارت همگانی نه تنها به حفظ نظم و امنیت جامعه کمک می‌کند، بلکه به تقویت روحیه تعاون، همدلی و نیکوکاری در میان افراد نیز کمک می‌نماید. این کنش اجتماعی با ایجاد محیطی امن و آرام، زمینه را برای رشد و شکوفایی فردی و اجتماعی فراهم می‌آورد.

۵-۲-۴- تقویت عدالت اجتماعی

یک جامعه‌ی عادل نتیجه‌ی مشارکت فعال همه‌ی اعضای آن است. نظارت همگانی با تأکید بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی و رعایت حقوق دیگران، به ایجاد چنین جامعه‌ای کمک می‌کند، همان‌طور که در نهج‌البلاغه آمده است: «و يَهْتَفُونَ بِالزَّوْجِرِ عَن مَّحَارِمِ اللَّهِ فِي أَسْمَاعِ الْغَافِلِينَ وَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ وَ يَأْمُرُونَ بِهِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يَتَنَاهَوْنَ عَنْهُ» (نهج‌البلاغه، خطبه‌ی ۲۲۲). حضرت علی ^(ع) در این خطبه، بر اهمیت امر به معروف و نهی از منکر و به‌ویژه بر امر به قسط (عدالت) تأکید فراوانی دارند. ایشان می‌فرمایند که افراد آگاه باید به مردم تذکر دهند که از کارهای حرام پرهیز کنند و به عدالت امر نمایند و خود نیز به آن عمل کنند. در واقع، نظارت همگانی عملی کردن همین توصیه‌ی ارزشمند است. با نظارت همگانی، افراد جامعه احساس مسئولیت بیشتری نسبت به رعایت حقوق یکدیگر دارند و برای ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر تلاش می‌کنند. این امر به کاهش تبعیض، نابرابری و بی‌عدالتی در جامعه کمک می‌نماید و در نتیجه، به تقویت همبستگی اجتماعی و افزایش اعتماد عمومی منجر می‌شود؛ همچنین با ترویج ارزش‌های اخلاقی همچون عدالت، برابری و انصاف، نظارت همگانی به ارتقای سطح اخلاقی جامعه و تقویت اندیشه‌ی عدالت‌خواهی در میان افراد کمک می‌کند. همان‌طور که راغب اصفهانی در تعریف عدل می‌گوید: «العدل وضع كل شيء موضعه» (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷، ص ۵۵۱)؛ عدل آن است که هر چیزی در جای خودش قرار گیرد. در واقع، عدالت به معنای قرار دادن هر چیزی در جایگاه واقعی خود و رعایت حقوق همه‌ی افراد است.

جدول شماره ۱. کارکردهای تربیتی نظارت همگانی بر اساس نهج البلاغه

کارکرد تربیتی	توضیح مرتبط با نهج البلاغه	زیرشاخه	بُعد
تقویت خودکنترلی و پابندی به قانون	«و الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ مَصْلَحَةً لِلْعَوَامِّ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ رِذَاءً لِلْسُّفَهَاءِ»؛ امر به معروف و نهی از منکر مانع گسترش فساد و جرم می‌شود.	پیشگیری از وقوع جرم	فردی
رشد معنوی و اخلاقی، تعمیق باورهای دینی	با توجه به آموزه‌های نهج البلاغه درباره‌ی امر به معروف و نهی از منکر، این فریضه‌ی الهی باعث نزدیکی بیشتر به خداوند و تقویت تقوا می‌شود.	تقویت ایمان و تقوا	
خودسازی، تزکیه‌ی نفس، افزایش خودآگاهی	«مَنْ تَصَبَّ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَلْيَبْدَأْ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ...» (حکمت ۷۰) و «و أَنْهَوْا غَيْرَكُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تَنَاهَوْا عَنْهُ...»؛ ابتدا خودسازی سپس هدایت دیگران	تعلیم نفس	اجتماعی
کاهش جرم و جنایت، ایجاد فضای امن و آرام	«مَنْ عَبَدَ اللَّهَ عَلَى أَمِيرٍ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ غَضِبُوا لِلَّهِ...»؛ امر به معروف و نهی از منکر موجب اصلاح جامعه و افزایش امنیت می‌شود.	افزایش امنیت و آرامش	
ارتقای سلامت روانی و اجتماعی جامعه، مسئولیت‌پذیری اجتماعی	«أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ إِنَّهُ مَنْ رَأَى عُدْوَانًا يَعْملُ بِهِ...»؛ با نهی از منکر جلوی فساد و تباهی گرفته و سلامت محیط حفظ می‌شود.	بهبود سلامت محیط	
ترویج همکاری و همدلی، افزایش مشارکت اجتماعی، تقویت حس مسئولیت جمعی	«أَوْصِيكُمْ بِمَا وَجَّعَ وَكَلِمَاتٍ وَ أَهْلِي وَ مَنْ بَلَغَهُ كِتَابِي...» و «لَا تَتْرُكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ...»؛ امر به معروف و نهی از منکر موجب اصلاح امور جامعه می‌گردد.	تقویت خیر جمعی	
کاهش تبعیض و نابرابری، احقاق حقوق، برقراری عدل و انصاف	«وَ يُهْتَفُونَ بِالرَّوَّاجِرِ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ...»؛ امر به معروف و نهی از منکر با مقابله با ظلم، به برقراری عدالت کمک می‌کند.	تقویت عدالت اجتماعی	

۶- موانع اجرای نظارت همگانی

نظارت همگانی یا همان امر به معروف و نهی از منکر، از ارکان اصلی جامعه‌ی اسلامی و عامل مؤثری در اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی است؛ اما در عمل، اجرای صحیح و مؤثر این فریضه‌ی دینی با موانع و چالش‌های متعددی روبرو است. در این مقاله، با تمرکز بر عناوین ارائه‌شده، به بررسی این موانع می‌پردازیم.

۶-۱- آسیب‌های ناشی از آمران و ناهیان

یکی از چالش‌های اساسی در تحقق اهداف نظارت همگانی وجود موانع درونی این فرایند است. اشتباه‌ها و نارسایی‌های خود آمران و ناهیان یکی از این موانع است. هنگامی که افرادی با انگیزه‌های شخصی یا به شیوه‌ای ناصحیح به امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازند، نه تنها تأثیری مثبت بر مخاطب نمی‌گذارند، بلکه ممکن است موجب دوری او از ارزش‌ها و ایجاد تنش‌های اجتماعی شوند. حضرت علی (ع) در این باره می‌فرماید: «مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَعَلَيْهِ أَنْ يَبْدَأَ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ» (نهج البلاغه، حکمت ۷۰)؛ یعنی هرکسی که می‌خواهد به دیگران راهنمایی کند، ابتدا باید خود را اصلاح کند. این بدان معناست که آمران و ناهیان باید پیش از آنکه به دیگران تذکر دهند، خودشان به اصول اخلاقی پایبند باشند. در غیر این صورت، حرف‌های آنان تأثیرگذاری لازم را نخواهد داشت. علاوه بر این، نداشتن شناخت صحیح مخاطب و استفاده از روش‌های نامناسب در امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند به ایجاد مقاومت و دلزدگی در جامعه منجر شود. حضرت علی (ع) در این باره می‌فرماید: «رَجُلٌ قَمَشَ جَهْلًا مَوْضِعَ فِي جَهَالِ الْأُمَّةِ» (نهج البلاغه، خطبه‌ی ۱۷). حضرت علی (ع) به نقد افرادی می‌پردازد که بدون داشتن صلاحیت‌های لازم، خود را در جایگاه رهبری جامعه قرار می‌دهند. مقام امامت مقامی الهی است که تنها از طریق برگزیدگی الهی و داشتن ویژگی‌های خاص قابل دستیابی است. این ویژگی‌ها شامل ایمان، تقوا، دانش گسترده، فضیلت‌های اخلاقی و تربیت دینی است که از طریق هدایت الهی و تعالیم معصومین به دست می‌آید (خویی، ۱۴۰۰، ج ۲۱، ص ۱۰۸). تأثیرگذاری بر دیگران مستلزم آن است که فرد نخست خود را متحول سازد. کسی که به تعلیم دیگران می‌پردازد؛ اما در عمل به آموزه‌های خود پایبند نیست، تناقضی آشکار میان گفتار و کردار او ایجاد می‌شود که به مرور زمان موجب بی‌اعتباری او در نزد دیگران خواهد شد.

۶-۲- آسیب‌های نظارت همگانی در حوزه‌ی مخاطبان

واکنش‌های منفی مخاطبان یکی از مهم‌ترین چالش‌های اجرای موفق نظارت همگانی است. بسیاری از افراد انتقاد و نصیحت را به‌عنوان دخالت در امور شخصی تلقی و در برابر آن مقاومت می‌کنند. این مقاومت ناشی از عوامل مختلفی از جمله نداشتن روحیه نقدپذیری، لجبازی، خودخواهی و ترس از تغییر است. حضرت علی (ع) در این باره می‌فرماید: «اللَّهُمَّ أَيَّمَا عَبِيدٍ مِنْ عِبَادِكَ سَمِعَ مَقَالَاتِنَا الْعَادِلَةَ غَيْرَ الْجَائِرَةِ وَالْمُصْلِحَةَ غَيْرَ الْمُفْسِدَةِ فَأَبَى بَعْدَ سَمْعِهِ لَهَا إِلَّا النُّكُوصَ عَنْ نُصْرَتِكَ» (نهج البلاغه، خطبه‌ی ۲۰۳)؛ «خدایا هر کس که سخن حق ما را شنید و آن را نپذیرفت، در واقع از یاری تو روی گردان شده است.» این حدیث نشان می‌دهد که مقاومت در برابر نصیحت نوعی نافرمانی از خدا محسوب می‌شود. علاوه بر این، گسترش فرهنگ نسبی‌گرایی و فردگرایی در جامعه‌ی مدرن باعث شده است که بسیاری از افراد ارزش‌های اخلاقی و دینی را زیر سؤال ببرند و به جای پذیرش نصیحت، به دنبال توجیه رفتارهای خود باشند. حضرت علی (ع) نیز در این باره می‌فرماید: «لَا خَيْرَ فِي قَوْمٍ لَيْسُوا بِنَاصِحِينَ وَ لَا يَجِبُونَ النَّاصِحِينَ» (تمیمی آمدی، ۲۲۵، ح ۴۵۵۷). امام علی (ع) در فراخوان خود به جهاد با ستمگران شام، بر چند نکته مهم تأکید فرموده‌اند که

نشان از اهمیت نصیحت‌پذیری جامعه دارد؛ نخست آنکه این فراخوان برای برقراری عدالت و اصلاح جامعه بود؛ دوم، این دعوت از هرگونه ستم و ظلم عاری بود؛ سوم، هدف از این جهاد اصلاح امور جامعه و بازگرداندن دین و دنیا به مسیر صحیح خود بود؛ و چهارم، این فراخوان هیچ‌گونه منفعت شخصی برای امام^(ع) نداشت و تنها به سبب حفظ دین و دنیا بود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۸، ص ۱۸۳). امام^(ع) می‌گوید: در قومی که به یکدیگر نصیحت نمی‌کنند و نصیحت‌پذیر نیستند، خیری نیست. در واقع، یکی از علل شکست بسیاری از تلاش‌ها برای امر به معروف و نهی از منکر همین مقاومت مخاطبان است. برای رفع این مشکل لازم است که آمران و ناهیان با روش‌های مناسب و مؤثر، به تغییر نگرش مخاطبان بپردازند. استفاده از زبان نرم و دل‌نشین، ارائه‌ی دلایل منطقی، ایجاد فضای گفتگو و احترام به عقاید دیگران از جمله راهکارهایی است که می‌تواند در این زمینه مؤثر باشد؛ همچنین تقویت روحیه‌ی نقدپذیری در جامعه و ترویج ارزش‌های اخلاقی می‌تواند به کاهش مقاومت در برابر امر به معروف کمک کند.

۳-۶- زمینه‌های ناکارآمدی در حوزه‌ی اجتماع و حکومت

هنگامی که مردم شاهد تناقض میان گفتار و کردار مسئولان باشند، انگیزه‌ی آنان برای عمل به دستورهای دینی کاهش می‌یابد؛ همچنین وجود فساد و بی‌عدالتی در جامعه باعث بی‌اعتمادی مردم به نظام و نهادهای دینی می‌شود. حضرت علی^(ع) در این باره می‌فرماید: «جَلُّ مُنَافِقٍ مُّظْهَرٌ لِلْإِيْمَانِ مُتَّصِعٌ بِالْإِسْلَامِ» (نهج‌البلاغه، خطبه‌ی ۲۰۱)؛ یعنی شخصی که منافق است، به ظاهر مسلمان است، اما در باطن به دین پایبند نیست. این افراد با رفتار دوگانه‌ی خود، به دین و ارزش‌های اسلامی آسیب می‌رسانند و باعث بی‌اعتمادی مردم می‌شوند. علاوه بر این، ناکارآمدی حاکمیت و مشکلات اقتصادی نیز به‌طور مستقیم بر اجرای امر به معروف تأثیر می‌گذارد. هنگامی که مردم با مشکلات اقتصادی دست‌وپنجه نرم می‌کنند و شاهد فساد و بی‌عدالتی در جامعه هستند، انگیزه‌ی آنان برای عمل به دستورهای دینی کاهش می‌یابد. آنان ممکن است امر به معروف را به‌عنوان یک سرزنش تلقی کنند و در نتیجه، از آن دور شوند. در واقع، یکی از علل شکست بسیاری از تلاش‌ها برای امر به معروف و نهی از منکر همین ناکارآمدی حاکمیت و رفتار دوگانه‌ی برخی از افراد است. برای رفع این مشکل لازم است که حاکمیت به اصلاح خود بپردازد و با ایجاد شفافیت و مبارزه با فساد، اعتماد مردم را جلب کند؛ همچنین نخبگان و علما باید با رفتار و گفتار خود، الگوی مناسبی برای مردم باشند و به تقویت ارزش‌های دینی در جامعه کمک کنند.

۷- نتیجه‌گیری

نظارت همگانی یا امر به معروف و نهی از منکر، یکی از ارکان اساسی تعالیم اسلامی است که از دیرباز مورد توجه اندیشمندان و عالمان دینی قرار داشته است. این فریضه‌ی دینی نه تنها به تقویت ایمان و اخلاق فردی کمک می‌کند، بلکه نقش مهمی در ایجاد جامعه‌ای سالم و پویا ایفا می‌نماید. با توجه به تغییرات گسترده‌ی اجتماعی و فرهنگی در دنیای امروز، ضرورت بازخوانی و تحلیل عمیق نظارت همگانی

بیش‌ازپیش احساس می‌شود. پژوهش حاضر با هدف بررسی کارکردهای تربیتی نظارت همگانی از دیدگاه نهج‌البلاغه، یکی از غنی‌ترین منابع شیعه، به این مهم پرداخته است.

نظارت همگانی، فراتر از یک وظیفه‌ی فردی، به‌عنوان سازوکار تربیتی قدرتمندی در جامعه عمل می‌کند. این فریضه‌ی دینی نه‌تنها به تقویت ایمان و اخلاق افراد می‌پردازد، بلکه تأثیرات عمیقی بر ساختار اجتماعی و محیط‌زیست دارد. بر اساس مطالعات انجام‌شده، نظارت همگانی کارکردهای تربیتی متنوعی دارد. در سطح فردی، این فریضه به رشد شخصیت و ارتقای سطح اخلاقی افراد کمک می‌کند. در سطح اجتماعی نیز با ایجاد نظم و انسجام اجتماعی، تقویت مشارکت جمعی و کاهش جرم و آسیب‌های اجتماعی، به بهبود کیفیت زندگی افراد جامعه می‌انجامد؛ همچنین نظارت همگانی با تأکید بر اهمیت حفاظت از محیط‌زیست و افزایش بهره‌وری، به توسعه‌ی پایدار جامعه کمک می‌نماید. به‌طور خلاصه، نظارت همگانی نه‌تنها یک وظیفه‌ی دینی، بلکه ابزار مؤثری برای تربیت فردی و اجتماعی و ایجاد جامعه‌ای سالم و پویا است.

نظارت همگانی با وجود اهمیت فراوان در ایجاد جامعه‌ای سالم و پویا، با موانع جدی روبرو است. این موانع نه‌تنها در سطح فردی، بلکه در سطح اجتماعی و ساختاری نیز ریشه دارند. ازجمله‌ی این موانع می‌توان به آسیب‌های ناشی از رفتار نادرست آمران و ناهیان، نبود آگاهی و بینش صحیح در این‌باره و بی‌توجهی به تفاوت‌های فردی و اجتماعی مخاطبان اشاره کرد؛ همچنین دل‌زدگی مخاطبان از روش‌های نادرست و تکرارشونده‌ی امربه‌معروف یکی دیگر از چالش‌های مهم است. علاوه بر این، عوامل اجتماعی مانند نبود روحیه‌ی نقدپذیری، تضعیف ارزش‌های اخلاقی و مشکلات اقتصادی نیز بر اجرای موفق نظارت همگانی تأثیر منفی می‌گذارند. در سطح ساختاری نیز، نبود فضای مناسب برای گفتگو و نقد، کوتاهی نخبگان و عالمان در ایفای نقش الگویی و نبود مسئولان شایسته ازجمله موانعی هستند که بر این فرایند اثرگذارند. به‌طور خلاصه، اجرای موفق نظارت همگانی نیازمند توجه به ابعاد مختلف فردی، اجتماعی و ساختاری است و رفع این موانع مستلزم تلاش جمعی و برنامه‌ریزی دقیق است.

برای برطرف کردن موانع موجود بر سر راه اجرای موفق نظارت همگانی، وجود رویکردی چندجانبه و جامع ضروری است. تقویت ایمان و باورهای دینی، آموزش مهارت‌های ارتباطی مؤثر به آمران و ناهیان، توجه به تفاوت‌های فردی و فرهنگی مخاطبان و ایجاد ساختارهای حمایتی برای آمران و ناهیان ازجمله گام‌های مهم در این مسیر هستند. ترویج فرهنگ نقدپذیری در جامعه و ایجاد فضای امن برای بیان نظرها و انتقادات نیز به بهبود کیفیت نظارت همگانی کمک شایانی می‌کند؛ همچنین همکاری بین‌بخشی و مشارکت نهادهای مختلف ازجمله دولت، سازمان‌های مردم‌نهاد و رسانه‌ها، برای ترویج فرهنگ نظارت همگانی و ایجاد هماهنگی در اجرای آن ضروری است. به‌طور خلاصه، اجرای موفق نظارت همگانی نیازمند رویکرد جمعی است که در آن آموزش، فرهنگ‌سازی، حمایت‌های سازمانی و همکاری‌های بین‌بخشی به‌صورت هم‌زمان مورد توجه قرار گیرند.

منابع

- قرآن کریم؛ ترجمه‌ی انصاریان؛ وبسایت پارس قرآن.
- علی بن ابی‌طالب؛ نهج البلاغه؛ گردآورنده: محمدبن حسین شریف‌الرضی؛ ترجمه‌ی محمد دشتی؛ تهران: اساطیر، ۱۴۰۱ ش.
- ابن‌ابی‌الحدید، ع؛ شرح نهج البلاغه؛ قم: مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی، بی‌تا.
- ابن‌منظور، محمدبن‌مکرم؛ لسان العرب؛ بیروت: دار الفکر، ۱۹۹۶ م.
- احمدی، مرتضی؛ «ساختار نظارتی در تشکیلات جمهوری اسلامی ایران»؛ مجموعه مقالات نخستین همایش علمی پژوهشی نظارت و بازرسی در کشور، تهران: سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۷۶ ش.
- اسلامی، سید حسن؛ «نقش امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر در مشارکت سیاسی»؛ ضمیمه خردنامه همشهری، شماره‌ی ۱۵، ۱۳۸۲ ش.
- آرایی، وحید؛ «بررسی و تبیین جایگاه حق نظارت همگانی در حکمرانی اسلامی»؛ مطالعات حقوق بشر اسلامی، دوره‌ی ۱، شماره‌ی ۱۱، ۱۴۰۱ ش.
- باباییان، داریوش و باباییان، سمیه؛ «فلسفه حفاظت از محیط‌زیست در نگاه اسلام»؛ پژوهش در آموزش زیست‌شناسی، دوره‌ی ۴، شماره‌ی ۲، ۱۴۰۱ ش.
- بحرانی، ابن‌میثم؛ شرح نهج البلاغه، ترجمه‌ی م. محمدی مقدم و ع. نوایی؛ مشهد: مجمع البحوث الإسلامية، ۱۴۱۷ ق.
- جمشیدی، مسلم؛ غلام جمشیدی محمدصادق؛ سیاح البرزی، هدایت؛ «تحلیلی نو و عملی از امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر در انتظام اجتماعی»؛ انتظام اجتماعی، شماره‌ی ۴، ۱۳۸۸ ش.
- جوینی‌پور، سیما؛ پیروزفر، سهیلا؛ رستمی، محمدحسن؛ «بررسی نقش و تأثیر امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر در تقویت سرمایه اجتماعی»؛ اسلام و علوم اجتماعی، دوره‌ی ۸، شماره‌ی ۱۷، ۱۳۹۶ ش.
- حر عاملی، محمدبن‌حسن؛ وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة شعرانی؛ ابوالحسن، به کوشش محمد شریف رازی و عبدالرحیم ربانی شیرازی؛ تهران: اسلامیه، ۱۳۹۷ ش.
- خویی، حبیب‌الله بن محمد؛ منهاج البراعة (خویی)؛ تهران: مکتبه الاسلامیه، ۱۴۰۰ ش.
- دهخدا، علی اکبر؛ لغت‌نامه؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ش.
- دهقانی، روح‌اله؛ شیداییان آرانی، مهدی؛ میرخلیلی، سید محمود؛ دارابی، شهرداد؛ «نقش امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر در پیشگیری از جرائم مرتبط با شبکه‌های اجتماعی؛ منابع، فرصت‌ها و چالش‌ها»؛ مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دوره‌ی ۱۳، شماره‌ی ۲۴، ۱۴۰۰ ش.
- زهروری، رضا. قهرمانی، زهرا؛ «کارکردهای امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر در پیشگیری اجتماعی از جرم»؛ رهیافت پیشگیری از جرم، دوره‌ی ۲، شماره‌ی ۳، ۱۳۹۸ ش.
- سلیمی، علی؛ «جایگاه امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر در راهبرد حفظ نظم اجتماعی؛ بازخوانی اجتماعی آیات قرآن و روایت‌های اهل بیت»؛ علوم حدیث، دوره‌ی ۲۶، شماره‌ی ۱۰۱، ۱۴۰۰ ش.
- فغفور مغربی، حمید؛ «اصول اخلاقی محیط‌زیست از منظر اسلام»؛ اخلاق پزشکی، دوره‌ی ۳، شماره‌ی ۸، ۱۳۸۸ ش.

- فولادی، حفیظ‌الله و معارفی، غلامرضا؛ «نظارت اجتماعی در نهج‌البلاغه: مبانی، مصادیق»؛ اسلام و مطالعات اجتماعی، دوره ۹، شماره ۳ (پیاپی ۳۵)، ۱۴۰۰ ش.
- کلینی، محمدبن‌یعقوب؛ الکافی؛ تهران: دارالکتاب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
- مردانی، علی؛ «امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر و تأثیر آن بر سلامت اجتماعی جامعه در آموزه‌های اسلامی»؛ پژوهش‌های اعتقادی کلامی (علوم اسلامی)، دوره ۱۰، شماره ۳۷، ۱۳۹۹ ش.
- مطهری، مرتضی؛ جامعه و تاریخ؛ تهران: صدرا، ۱۳۷۲ ش.
- معین، محمد؛ فرهنگ فارسی؛ تهران: چاپخانه سپهر، ۱۳۶۰ ش.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ پیام امام امیرالمؤمنین علیه‌السلام (تهیه و تنظیم جمعی از فضلاء)؛ تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ ش.
- منصور، جهانگیر؛ قوانین و مقررات مربوط به شوراهاى اسلامی؛ تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۱ ش.
- یزدان‌پناه، سعید و اسدی، محمد؛ «تحلیلی بر نقش امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر در تبیین سلامت روان فرد و جامعه»؛ همایش اسلام و سلامت روان، ۱۳۹۱ ش.
- Hu, Q. Jin, T. Jiang, Y. و Liu, X: «Reputation incentives with public supervision promote cooperation in evolutionary games»؛ Applied Mathematics and Computati, 2024.

